

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Gerhard Péter

Választói magatartás a Tisza Kálmán-korszakban Pesten

Történelemtudományok Doktori Iskola
A Doktori Iskola vezetője: Dr. Erdődy Gábor DSc

Társadalom- és gazdaságtörténet doktori program
A program vezetője: Dr. Kövér György DSc

A bizottság elnöke: Dr. Bácskai Vera DSc

A bizottság tagjai:

Dr. Csapó Csaba CSc (bíráló)

Dr. Horváth J. András PhD (bíráló)

Dr. Klement Judit PhD (titkár)

Dr. Szabó Dániel CSc

Póttagok:

Dr. Erdődy Gábor DSc

Dr. Cieger András PhD

Témavezető: Dr. Kövér György DSc

Budapest, 2014

Választói magatartás a Tisza Kálmán-korszakban Pesten

Témaválasztás, a kutatás célja

A magyar társadalomtörténeti kutatások fókuszában álló modernizációs paradigma a modern társadalmakra jellemző vonások magyarországi kialakulásának fokát, módját, időbeniségét kutatja. Disszertációmban a választói magatartást nem politikatörténeti, hanem társadalomtörténeti megközelítésből, e paradigma keretében vizsgáltam, a modern politikai participációs formák kialakulásának, gyökereinek megértéséhez kívántam közelebb kerülni a korabeli pártok választói bázisát alkotó választópolgárok társadalmi státusának meghatározásával és választói magatartásának elemzésével. E probléma részletes vizsgálatára a budapesti IV., VI. és IX. választókerületben 1878-ban, 1881-ben és 1884-ben lezajlott országgyűlési képviselőválasztásokat választottam ki.

Míg a társadalomtörténet – különösen a mikrotörténet – a múltban élt emberek, társadalmi csoportok viselkedésének, motivációinak, megértéséhez gyakran rendkívüli és szokatlan eseményekre adott reakcióik vizsgálatával kíván közelebb kerülni, és ezért gyakran deviáns emberek, csoportok, illetve szokatlan események kerülnek a figyelem fókuszába, disszertációmban éppen ellenkezőleg, olyan választásokat próbáltam kiválasztani, amelyek tipikusak voltak a korszakban – amikor lényegében semmi rendkívüli nem történt. Úgy vélem ugyanis, hogy az is torzíthatja a korabeli választói magatartásról alkotott képet, ha csak a rendkívüli eseményekkel tarkított, atipikus választások kerülnek a történészek górcsőve alá.

Azért is szűkítettem a témát az 1878., az 1881. és az 1884. évi választások vizsgálatára, mert ezek esetében volt mód az egyes egymást követő választások szavazóinak összehasonlítására, ugyanis 1877-ben jelentősen módosult a pesti választókerületek beosztása. Három tipikus pesti választókerületet választottam ki, az országos és a helyi elit által is benépesített, egyúttal a korban a mérsékelt ellenzék egyik fészkeinek számító régi pesti Belvárost, azaz a IV. választókerületet, a jelentős zsidó lakossággal rendelkező, és Budapest metropolisszá válásának egyik fő színhelyéül szolgáló, szűkebb értelemben vett Terézvárost, azaz a VI. választókerületet, valamint a pesti oldal legszegényebb, Ferencvárosra, Kőbányára és Józsefváros külterületeire kiterjedő IX. választókerületét. Ez utóbbiban ráadásul a többnyire kormánypárti fővárosban 1878-ban egy függetlenségi programmal fellépő jelöltet választottak meg országgyűlési képviselőnek, aki

azonban 1881-ben alulmaradt a kormánypárti jelölttel szemben, és 1884-ben is kormánypárti győzelem született. Mivel a nagyvárosiasodás folyamata ekkor még inkább csak a pesti oldalon volt jellemző, a mindössze néhány évvel korábban egyesített főváros Dunától jobbra eső városrészeit, azok eltérő társadalmi miliője okán, nem tartottam célszerűnek a kutatás tárgyává tenni.

A kiválasztott választások révén azt kívántam vizsgálni, hogy a korszak politikai struktúrájában visszatükröződött-e a társadalom rétegzettsége. Noha bizonyos társadalmi csoportok lényegében teljes egészében kívül maradtak a politikai participáció eme fajtáján, és ők nem hallathatták hangjukat a parlamentben (gondolok itt elsősorban az ipari munkásságra, illetve a törpebirtokos és birtoktalan agrárnépességre), de kiinduló hipotézisem szerint a választójoggal rendelkezők körében is lehetett különböző érdekek és értékek artikulációjával számolni. Eszerint nem csupán egy homogén elit reprezentálta magát az országgyűlésben: bizonyos (lényegében a vagyontalanokra kiterjedő) érdekartikulációk képviselőire ugyan nem nyílt itt mód, egyes további társadalmi csoportok azonban törekedhettek érdekeik parlamenti képviselőjének akár csak részleges megjelenítésére, vagy legalábbis érezhették úgy, hogy érdekeiket egyes jelöltek részben képviselni képesek.

Ezzel összefüggően kívántam megvizsgálni, hogy az egyes, választójoggal rendelkező társadalmi csoportok pártpreferenciái között volt-e érdemi különbség, és ez magyarázható-e bizonyos érdekképviseleti stratégiákkal, illetve megtudhatunk-e valamit az egyes választójogi csoportoknak a fennálló társadalmi viszonyokkal kapcsolatos „elégedettségéről”.

Arra is választ próbáltam keresni, hogy a kiválasztott választókerületek között milyen különbségek figyelhetők meg a választók társadalmi státusa, illetve választói magatartása terén, meg lehet-e különböztetni „elitebb” és „plebejusabb” választókerületeket a fővárosban.

Azt a kérdést is körbe kívántam járni, hogy tetten érhető-e a szavazók megoszlásának vizsgálata során a hatalom befolyásolásának kísérletei, és mennyire tarthatták kockázatosnak egyes társadalmi csoportok tagjai a hatalom intencióival nem egybeeső voks leadását. Ezzel összefüggő kérdéskör, hogy mely személyek és intézmények tekinthetők a hatalom képviselőinek egy adott választókerületben, és őket automatikusan megfeleltethetjük-e az országos hatalmi struktúra helyi ágenseinek.

A kutatás forrásai és módszerei

A dualizmus korszakában a nyílt választások révén a választási jegyzőkönyveken és a választói névjegyzékeken kívül, ha nem is teljes körűen, de egyes választókerületekből fennmaradtak a választók által leadott szavazatokat tartalmazó listák. Míg a pártpreferenciák kérdőíves vizsgálata a korszakban még ismeretlen volt, e szavazási listák révén mégis megismerhetők a választók politikai döntései, ráadásul ebben az esetben nem statisztikai valószínűségek formájában, hanem az egyes választók egyértelmű azonosításával. A nyílt választás, mint antidemokratikus politikai technika így különleges, a politikai participáció és a társadalmi státus kapcsolatát feltáró társadalomtörténeti forrássá vált. Ennek ellenére e források eddig alig szolgáltak társadalomtörténeti elemzés alapjául. A ritka kivételek egyikeként Horváth J. András az 1884. évi józsefvárosi képviselő-választás kapcsán határolta körül az egyes pártok társadalmi bázisát a leadott szavazatok alapján. Horváth tanulmánya módszertanilag is megalapozta az effajta kutatásokat.

A választói magatartás vizsgálatához adatbázist készítettem, melyben a kiválasztott választási évek névjegyzékeinek adatai szerepelnek. A névjegyzékekből kiderül a választójogosultság jogcíme, a lakcím és a foglalkozás (1884-ben már az életkor is). A névjegyzékek pontatlanságait más forrásokból (lakcímtár, tiszti címtár) tudtam pontosítani. Emellett rögzítettem az egyes választók által a képviselőjelöltekre leadott szavazatokat.

A választások eseménytörténetének rekonstruálásához néhány, a korabeli különböző pártállású sajtótermékeket reprezentáló periodika tudósításait tekintettem át, továbbá olyan levéltári forrásokat is átnéztem, amelyekben további adatok bukkanhatnak elő a választásokkal, illetve azok főszereplőivel kapcsolatban. A témához elsősorban a budapesti közgyűlés ülésjegyzőkönyveiben, illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött Belügyminisztériumi Levéltárban találtam jelentős adalékokat.

A disszertáció felépítése

A dualizmuskori magyar parlamenti pártok szavazóbázisának értelmezéséhez először a korabeli pártok jellegzetességeit, a politikai szociológiai irodalom által leírt párttípusok kategóriáiban való elhelyezkedésüket próbáltam meg tisztázni, elsősorban Moisei Ostrogorski és Max Weber párttipológiájának alkalmazása révén. (I. fejezet). Ők elsősorban a 19. század alkonyán felbukkant új párttípus, a pártszervezettel rendelkező politikai párt leírására törekedtek, de e párttípus geneziséhez kapcsolódóan a 19. századi pártok leírására is használható fogalmi apparátust

dolgoztak ki. Az I. fejezetben ismertettem a dualizmuskori magyar pártok jellegzetességeit bemutató munkákat, külön kiemelve azokat a vitákat, amelyek a választási rendszerben bekövetkezett torzulások hatásait értékelték. Egyfelől Gerő András szerint a kiegyezései rendszert az ország lakosságának többsége nem tudta elfogadni, ezért az azt fenntartani képes kormánytöbbség csak a választási manipulációk és csalások szisztematikussá tételével volt elérhető. Szabó Dániel viszont vitatta a közvetlen kormánybefolyásolás meghatározó szerepét, mivel szerinte a korabeli választásokon jellemzően az esélyes jelöltek indultak a kampány magas költségei miatt, és csak a kormánypárt indított annyi jelöltet, hogy egyáltalán esélye legyen többségbe kerülni a képviselőházban.

A II. fejezetben a politika és a társadalom kapcsolatát vizsgáló politikai társadalomtörténet hazai historiográfiáját tekintetem át, majd kitértem arra, hogy milyen további nehézségekkel kell szembesülni a választók társadalmi kategorizálása, a strukturális elemzés során (III. fejezet). A IV. fejezet a névjegyzékek és a szavazási listák felhasználhatóságának forráskritikai problémáit taglalja.

A következő fejezetekben a választói magatartásra hatást gyakorló tényezőket vettem sorra. Az V. fejezetben áttekintettem a választójog és a választási eljárás normatív szabályozását a tárgyalt korszakban. A VI. fejezetben a vizsgált választások idejében érvényes választókerületi beosztás létrejöttének körülményeit elemeztem. A VII. fejezetben pedig Budapest, illetve a tárgyalt választókerületek társadalma, illetve azon belül a választópolgárság főbb jellegzetességeit összegeztem.

A VIII. fejezetben – elsősorban a különböző pártállású egykorú sajtótermékek tudósításainak ütköztetésével – a kiválasztott választásokon lefolyt kampánynak, illetve magának a szavazásnak a menetét, főbb eseményeit ismertettem. A kampányeseményeket elsősorban a történetírásban bekövetkezett, a társadalmi térhasználatot is a vizsgálat tárgyává tevő térbeli fordulatból kiindulva elemeztem, arra keresve elsősorban választ, hogy kik (mely hatóságok, társadalmi csoportok) és milyen módon tudták alakítani a választók – és ezzel párhuzamosan a teljes nagyvárosi népesség – magatartását a választási eljárás egyes eseményei során a nagyvárosi térben. Mindezzel elsősorban a hatalom, a választójogból kirekesztett társadalmi csoportok és a választók közötti interakciókat próbáltam megragadni.

A IX. fejezetben került sor a névjegyzékek és a szavazási listák feldolgozásából készült adatbázisnak az elemzésére. A választópolgárokat a korabeli társadalom rang és presztízs, tevékenységszerkezet és jövedelmi viszonyok szerinti eloszlását egyaránt figyelembe vevő

foglalkozási kategóriákba soroltam, illetve az 1878-as ferencvárosi választók esetében kísérletet tettem egy, a választók lakóhelyi elkülönülésének vizsgálatára. Hangsúlyt helyeztem továbbá a hivatalnokok választói magatartásának önálló elemzésére is.

A választói magatartás statisztikai alapú vizsgálata nyomán kapott képet a dolgozat végén megpróbáltam tovább árnyalni. A komplex társadalmi tagozódást ugyanis a foglalkozási státus szerint leírni már eleve leegyszerűsítés; az egyedi életutak, életpályák pedig a névjegyzékek vagy akár a lakcímtárak statikus és általánosító megjegyzései alapján nem igazán ragadhatóak meg. Ezért léptékváltást alkalmaztam, hogy az általánosító, nagy struktúrák vizsgálata után az egyes cselekvők választásainak, döntéseinek okaihoz közelebb juthassak: esettanulmányok formájában egy kivételesen nem kormánypárti hivatalnokot, Csorba Gézát, illetve egy tipikus honorácior-családot, a Prücklereket elsősorban narratív forrástípusok bevonásával mutattam be.

A kutatás főbb eredményei

A választói névjegyzékek és szavazási listák adatainak elemzése alapján úgy tűnik, a dualizmus kori országgyűlés alapvetően a közjogi kérdésekre redukálódó megosztottsága dacára a képviselőjelöltek személyén keresztül jól körülhatárolható társadalmi csoportok artikulálták érdekeiket. A modern pártrendszer előtti (proto- vagy honorácior) pártok így, ha szervezeti felépítésükben nem is hasonlítottak a modern pártokra, ugyanazt a funkciót, tehát jelöltjeik révén adott társadalmi rétegek igényeinek megjelenítését a politikai térben, éppúgy betöltötték. Az alapvetően a hegemon többpártrendszerre épülő országos hatalmi struktúra helyett a vizsgált választókerületekben politikailag erősen tagolt, plurális társadalmat találunk, ahol egyes társadalmi csoportokban a pártok közötti erőviszonyok a még túlnyomóan kormánypártinak elkönyvelt fővárosban is akár meglepően kiegyenlítették lehetnek.

A korszak politikai rendszerében természetesen nem mindenki jutott ugyanakkora szóhoz: a választójogi cenzus a társadalom többségét kívül rekesztette a parlamentarizmus sáncain, de a szavazati joggal bírók összetételét elemezve kiderült, hogy eme választópolgárság is eléggé tagolt volt, és egymástól nagyban különböző társadalmi rétegek tartozhattak ide, ahogy ezt a választók összetételének eddigi elemzései is alátámasztották.

A társadalmi státus, a foglalkozás vagy a lakókönyezet önmagukban természetesen nem magyarázzák meg a szavazók vagy nem szavazók politikai döntéseit, egyéni választásait. Az okok jóval bonyolultabbak, számtalan más tényező, az etnikai–felekezeti hovatartozás, a családi kapcsolatok, egyedi szituációk jóval nagyobb mértékben befolyásolhatták a választói magatartást.

A választói névjegyzékekből azonban a választókról további adatokat nem lehet megismerni. Annyi azonban a rendelkezésre információkból is megállapítható, hogy a korszak pártstruktúrája és társadalmi rétegződése között volt összefüggés, a szavazatok megoszlása és a szavazók társadalmi struktúrában betöltött helye között megfigyelhető a kapcsolat – Horváth J. András következtetését az 1884. évi józsefvárosi képviselő-választásról e dolgozat eredményei is megerősítik.

A vizsgált választásokon a kormánypárt országosan leválthatatlan volt. A szervezkedő ellenzéki pártok eleve nem is készültek arra, hogy esetleg többséget szerezhessenek. Céljuk csupán egyes választókerületek megtartása, illetve elhódítása volt. A helyzetet bonyolította a képviselők parlamenti ciklus közbeni vándorlása az egyes országgyűlési pártok között. A választások ilyen szempontból „lefutottnak” voltak tekinthetők, meglepő módon azokban a választókerületekben, ahol több jelölt indult, mégis igen kiélezett küzdelmekkel találkozhatunk. A legnagyobb csaták nem is feltétlenül az országgyűlési pártok szerinti törésvonalak mentén fellépett jelöltek között zajlottak, inkább azokon a választásokon, ahol több párt is esélyesnek hitte magát a győzelemre. Mindez arra utal, hogy ezeken a választásokon nem a kormányalakító többség kialakítása, hanem egyes társadalmi csoportok parlamenti reprezentációja volt a tét. A választójogosultak jó része pedig igenis ki kívánta fejezni véleményét, hallatni akarta a hangját az amúgy igazi tét nélküli választásokon. A viszonylag magas, bár a korábbi, jóval nagyobb jelentőséggel bíró választásoknál persze jóval alacsonyabb részvételi arányok mutatják: ha jelentős számban voltak is olyan csoportok, amelyek a választási visszaélésekből kifolyólag (vesztegetések, hatalmi nyomásgyakorlás) járultak a szavazatszedő bizottságok elé, semmiképpen sem lehet elhanyagolható a valóban meggyőződésből voksolók száma sem.

A kampány során a képviselőjelöltek kortesei nyilvántartották a választópolgárokat, foglalkozásuk szerint mérlegelték, mennyire megkönyékezhetők, illetve mennyire kényszeríthetők (figyelemreméltóak a kormánypárti jelöltekre leszavaztatott hivatalnoki csoportok). Megkülönböztettek fontos, illetve kevésbé fontos választókat. A korabeli választásoknak az a sajátossága is kiderült, hogy nem szavaztattak le minden szimpatizánst, csak amennyire a győzelemhez szükséges volt, így a távol maradókat nem feltétlenül politikai közömbösségükkel kell jellemezni, a nem szavazók egy része bizonyosan a be nem vetett „tartaléksereghez” tartozott. A kampányrendezvények, a kortesfogások áttekintése egyúttal megmutatta, hogyan játszhattak bizonyos, korlátozott szerepet a jelöltállítás befolyásolásában, illetve a jelöltek népszerűsítésében a választójoggal nem rendelkező „tömegek” is, és azt, hogyan érték el a hatóságok és a velük együttműködő pártok, hogy a szavazóhelyiségekben már csak a

választópolgárok szava döntsön.

Az egyes választások végeredménye lényegében a választásokat lebonyolítók körén múlt. Ez nem jelentette azt, hogy az országos kormánypártnak kellett minden esetben győznie: a helyi honoráciorok, illetve az általuk uralt hatalmi központok nem feltétlenül voltak kormánypártiak, viszont az ő körükben uralkodó véleményklíma általában előrejelezte az eredményt. Mindez nem jelentette azt, hogy a kampánycsapatok, illetve maguk a választók eleve lefutottnak tartották ezeket a küzdelmeket. A helyi honorácior rétegnek, illetve a választójoggal rendelkezők egyes érdekcsoportjainak politikai megosztottsága igen szoros összecsapásokat is lehetővé tett: a hegemon többpártrendszer, az országos szinten leválthatatlan Szabadelvű Párt ellenére néhol meglepően heves választási harccal találkozhatunk. Az egész ország politikai rendszere és a helyi politikai küzdelmek közötti eltéréseket a legjobban az illusztrálja, amikor parlamenti szemszögből nézve ugyanahhoz a párthoz tartozó jelöltek között folyt kiélezett választási küzdelem.

A disszertációban vizsgált korszak átmeneti volt: már megjelentek a képviseleti demokrácia, a modern politikai mozgalmak és magatartás egyes elemei, de a korszak még nem értelmezhető a modern tömegdemokrácia keretei között. Maga a korabeli pesti társadalom is még csupán elindult a modernizáció útján, de a korabeli pártrendszer sem mutatta a későbbi idők szervezett pártjainak jellegzetességeit. Noha az itt vizsgált választásokon még nem váltak általánossá a századfordulóra már normalitássá vált deformációk, egyes jelek már előrevetítették a választási rendszer későbbi megcsontosodását, megújulásra való képtelenségét. A szűk választójog, illetve a nyílt szavazás intézménye, a hatalmi nyomásgyakorlás, a szabályozatlan kampányfinanszírozás, és az ebből következő, bizonyítatlanul maradt, ámde „közismert” választási korrupciós jelenségek már mind megfigyelhetőek voltak a vizsgált választásokon is.

A disszertáció témájában megjelent publikációim:

- Az 1878-as és az 1881-es országgyűlési képviselő-választások a budapesti IX. választókerületben. *FONS* 2008. 4. 375–424.
- A politika személyessége. *Budapesti Negyed* 2010. 68. 181–209.
- A választás topográfiája. Az 1878-as pesti országgyűlési képviselő-választás korteshadjáratainak térhasználatát. *Korall* 2011. 136–161.